

ГЛОВО

№ 5 (68), вересень – жовтень 2018 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

УРОКИ НЕЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

**ВІТАЛІЙ
МАМАЛАГА**

старший науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Цьогоріч ми відзначаємо вже 310-ті роковини Батуринської трагедії. Загалом наша історія має надзвичайно велику кількість сторінок, які просто кричать до нас, нащадків: «Пам'ятай!», «Не повтори!». Серед них і загибель Батурина, знищеного 2 (13) листопада 1708 року московськими військами під керівництвом Олександра Меншикова.

Ланцюг драматичних подій, що призвели до знищення Батурина, почався 1700 року, коли московський цар Петро I почав «прорубувати» собі «вікно в Європу» – воювати зі шведським королем за балтійські порти. Українські козаки від самого початку допомагали йому, воюючи на всіх фронтах тієї війни, несли важкі втрати. Людські ресурси України катастрофічно виснажувались.

Весною 1707 року сталася дуже неприємна для гетьмана Мазепи і дуже показова відносно Петра I подія. На великій військовій раді, що проходила в місті Жовква (сучасна Львівщина), постало питання дуже ймовірного вторгнення шведів та їх союзників на підконтрольні гетьману Мазепі землі. Сили Мазепи були розпоршені по всій східній Європі і тому він попросив Петра I про допомогу, попросив хоча б 10 тисяч війська. На це цар відповів гетьману: «Не могу тебе дать і десяти челоуек – защищайся как знаешь». Це було найгрубіше порушення сюзеренно-васальних відносин. Тому що навіть у царя права виникають тільки одночасно з обов'язками, але ж і обов'язків у монарха не багато. Мабуть, єдиний загальноєвропейський обов'язок монарха – це необхідність захищати своїх підлеглих і взамін цього вимагати служби та покори. Тут же гетьман отримав пряму відповідь і тому можна з упевненістю стверджувати, що наведена історія надала моральне право гетьману I. Мазепі самостійно шукати вихід з того політичного глухого кута, в якому опинилась Українська держава. Що він і зробив, несподіваним для Петра I чином перейшовши на бік шведського короля.

В цілому ж, існувало до двох десятиків серйозних політичних причин для такого кроку гетьмана. Мабуть, найважливішою причиною було використання Петром I тактики видалення землі. Відомо, що боячись військової вправ-

ності шведського короля, цар довго не наважувався на відкриту генеральну баталію, натомість віддаючи перевагу так званій «скіфській» тактиці, коли навколо шведського війська брутальним чином винищувалось абсолютно все. Влітку 1708 року Карл XII їде на Москву, сподіваючись завершити війну одним ударом. Але Петро I був вірний своїй тактиці і перетворив на справжню пустелю цілі райони східної Білорусі. Наближалася зима і Карл XII, боячись голоду у своїй армії, повертає на Україну. Втім, Петро I не з тих, хто зупиняється: тепер він вже Мазепі та українським козакам віддає наказ – виселяти свої сім'ї, нищити свої житла та припаси! Саме тоді, щоб хоча б спробувати вберегти економіку України від гарантованого знищення, гетьман Мазепа наважується на перехід на бік шведів. Не буде перебільшенням сказати, що економіка Гетьманщини була для Івана Мазепи не просто «сумою продуктив-

Метою Меншикова була показова каральна акція, яка б навела жах на Україну, змусила її відступитися від гетьмана, який шукав виходу з глухого кута, в який його країну загнали історичні обставини, хижі сусіди, та, врешті, дехто з дітей цієї самої землі. Скориставшись допомогою тих, кому все одно, кому і чому служити, Меншиков виконав своє завдання. Оборонці Батурина витримали багатогодинні штурми, але зрада завадила їм вистояти. Потаємний хід до фортеці, виконаний зрадниками, став дорогою до кривавого бенкету. Меншиков безжалюдно винищив, вирубав, розстріляв і захисників Батурина, і його мирних жителів.

Україна справді на достатньо довгий час упокорилася перед силою загарбника. Але вона не забула цих страшних подій. І на кожному новому витку боротьби за свою Волю, Україна пригадувала знищення Батурина, тому що національну пам'ять не знищити. Принаймні, поки живий хоч один українець, якому мало

Різня в Батурині 1708 р. А. Івахненко. 2004 р.

них сил та виробничих відносин», вона була для нього виPLEканою дитиною, яку він піднімав на ноги 21 рік. Тому для нього такий наказ царя був наказом вбити власну дитину.

24 жовтня 1708 року гетьман Мазепа вирушив назустріч шведському королю, залишивши в Батурині близько 7 тисяч військових на чолі з наказним гетьманом, сердючком полковником Дмитром Чечелем. Поки гетьмана не було в Батурині, цар Петро I відправляє до гетьманської столиці свою «праву руку» Олександра Меншикова з більш ніж двадцятитисячним корпусом.

тільки наїстися і напитися, для якого є й деякі інші життєві орієнтири, які, власне, і роблять людину людиною.

Історія перемог зігриває душу патріота, але тільки історія поразок вчить його не повторювати помилки предків. Як би це банально не звучало – а й справді, історія не вчить тільки тих, хто не хоче в неї вчитися. Загибель Батурина це безумовно поразка, і поразка болюча, але для нас сучасних, ця трагічна подія має стати перемогою: навчивши нас не ставати на коліна перед ворогом, не спускати прапор, не здавати фортець. Вивчений урок – це вже перемога!

ДМИТРО ЧЕЧЕЛЬ — КЕРІВНИК ОБОРОНИ БАТУРИНА

Наталія СУШКО

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

На сьогодні однією з актуальних тем української історії залишається популяризація українських аристократичних родів доби Гетьманщини. Знаковою постаттю часів правління І. Мазепи є Дмитро Васильович Чечель — представник стародавнього шляхетсько-козацького роду Чечелів, сердюцький полковник. Батько майбутнього сердюцького полковника Дмитра Чечеля, Василь, походив з православної української шляхти Брацлавського воеводства. Із чотирьох синів Василя Чечеля щонайменше двоє переселилися на Лівобережжя. Щодо самого Дмитра Васильовича Чечеля відомо, що він отримав ґрунтовну освіту в Польщі. Почав свою військову службу на Правобережжі, а в 1674 р. разом із родиною та рідними перебрався на Лівобережжя. До кола старшинської еліти Дмитро Чечель ввійшов на Коломацькій раді. Він взяв участь у виборах Івана Мазепи на гетьманство і згадується у переліку «безпортфельних» осіб, які підписали статті новообраного гетьмана. Саме ця подія і стала відправною точкою тісної співпраці Івана Мазепи та Дмитра Чечеля.

У 1687 році Дмитро Васильович стає значним військовим товаришем і з цього моменту починається його стрімке сходження по кар'єрних сходинках. Вже у 1690 році «породный шляхтич» Чечель супроводжував митрополита Варлаама Ясинського до Москви. Ймовірно, із серпня 1695 р., він став полковником сердюцького полку. У 1696 р. гетьман І. Мазепа доручив полковнику Д. Чечелю відповідальне випробування — вирушити з полком для захисту південного кордону від набігу кримських татар на українські міста після взяття Азова. Ситуація ускладнювалася тим, що знесилені городові і запорозькі козаки втікали з війська. Отже, оборона фортеці повністю покладалася на наймані війська. Тому знадобилася військова майстерність Дмитра Васильовича як полководця при обороні Таванської фортеці (1696 р.), в ліфляндських кампаніях 1700–1701 рр., та при обороні Печорського монастиря (1701 р.).

За свою службу Д. Чечель отримав низку майнових «пожалувань» від гетьманського уряду. Так, зокрема, відомо, що він мав садибу в селі Тростянка Батуринської сотні. Саме в цьому маєтку Д. Чечель і проживав з родиною. Крім цього йому належали маєтності в районі села Пальники, ще досі урочище (близько 50 га) поблизу цього села місцеві жителі називають Чечелівщиною, Чечелевим садом. Дмитро Васильович активно займався справами достатньо розгалуженого господарства. Поширення влади гетьмана І. Мазепи на Правобережжі дозволило Дмитру Чечелю 25 серпня 1704 р. увійти до спадкових володінь, які знаходилися у Вінницькому та Брацлавському полках.

В українській історіографії ім'я Д. Чечеля стало символом вірності державницькій справі гетьмана І. Мазепи. Так, Василь Кочубей у доносі на гетьмана називає Дмитра Чечеля одним із найвідданіших Іванові Мазепі людей. І не випадково... Під час відсутності гетьмана в Батурині в листопаді 1708 року Дмитра Чечеля було призначено наказним гетьманом та командувачем батуринського гарнізону. Саме Д. Чечель героїчно командував обороною Батурина, коли російські війська на чолі з О. Меншиковим намагалися захопити фортецю. Після варварського знищення гетьманської столиці пораненого Д. Чечеля схопили козаки Яценки із с. Попівки і видали московитам, від отриманих ран він помирає по дорозі до Глухова.

Небагато відомостей залишилось про родину захисника Батурина. Відомо, що донька Дмитра Чечеля, Феодосія була одружена з охочепіхотним полковником Степаном Яворським. В актах Рихлівського монастиря за 1678 рік згадувався священник села Чаплівки Максим Чечель. Можливо, це був брат або свояк Д. Чечеля.

Є також відомості про вдову Дмитра Чечеля, Олену, яка в 1725–1727 рр. продовжувала вести судові процеси через майнову скруту. Подружжя Чечелів мало трьох синів: Семена, Андрія та Йосипа. Зберігся випис з книг ніжинського полкового суду від 27 червня 1753 р., у якому повідомляється, що в січні 1753 р. значковий товариш Миргородського полку Йосип Чечіль подав у суд скаргу, вимагаючи повернення йому млинів на р. Сейм від Махасаківського монастиря. На жаль, на сьогодні залишилось небагато відомостей про рід Чечелів, ця тема вимагає подальшого дослідження.

ТЕМА «ТРАГЕДІЇ БАТУРИНА 1708 РОКУ» В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

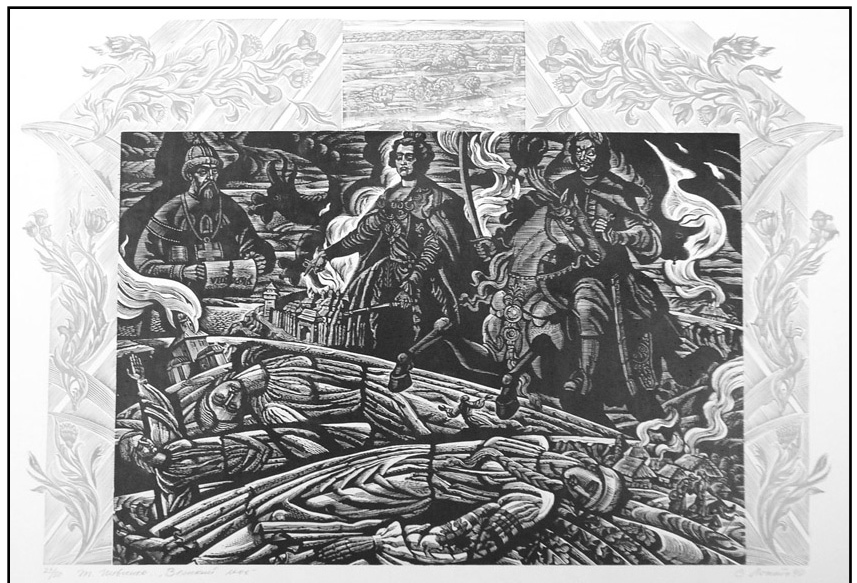

ОКСАНА НОВІК

зберігач фондів НІКЗ «Гетьманська столиця»

У фондовій збірці НІКЗ «Гетьманська столиця» образотворчого мистецтва, яка висвітлює Батуринську трагедію 1708 року, зберігаються роботи, створені українськими професійними художниками-графіками. Серед них — ліногравюра члена Національної спілки художників України, народного художника України Василя Лопати «Великий льох» 1990 р. (папір, тиснення, 23x50 см, інв. № 393/СП), подарована заповіднику автором у 2003 році. Твір створений за однойменною поемою-містерією Тараса Шевченка, яка присвячена темі викриття злочинів, скоєних російським самодержавством проти України. Зокрема, у поемі Т. Шевченка наголошує на вражаючих свідомість подіях батуринської різанини, які відобразив у гравюрі художник України Василь Лопата:

*Я була ще недалітком,
Як Батури́н сла́вний
Москва́ вночі запалила,
Чечеля́ убила,
І мало́го і старо́го
В Сейму́ потопила...*

В. Лопата. Великий льох. До поеми Т. Шевченка. 1990 р. Ліногравюра.

Ліногравюра «Великий льох» брала участь у виставці «Темніца образу Івана Мазепи» у приміщенні Батуринського будинку культури у 2012 році, «Іван Мазепа через призму художнього пензля» в палаці гетьмана Кирила Розумовського у 2013

році, «Україна Гетьманська в образах сучасних художників» у Полтавському художньому музеї імені Миколи Ярошенка у 2013 році. В 2018 р. ліногравюра Василя Лопати представлена на виставці «Реквієм» у Музеї Гетьманства (м. Київ).

БУДІВЛІ БАТУРИНСЬКОЇ РАТУШІ ТА СОТЕННОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ

**НАТАЛІЯ
САЄНКО**

учений
секретар
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

На сьогодні невідомо жодного документа про надання Батурину магдебурзького права. Опанас Шафонський в своєму «Описі» розділив міста Гетьманщини на дві категорії – магістратські та ратушні, – не включивши при цьому Батурина до переліку магістратських. Не відносив Батурина до цієї категорії і відомий дослідник міського самоуправління Дмитро Багалій. Проте деякі дослідники підтримують думку, що серед міст Лівобережної України, яким було підтверджене магдебурзьке право, був і Батурин.

Відомий привілей на звільнення місцевих купців від мита на всіх сухопутних і водних шляхах, отриманий Батурином 3 березня 1643 р. на клопотання Єжи Оссолінського не був чимось винятковим для власницьких міст, господарі яких дбали про свої володіння. Очевидно, вже за польського володарювання (1625–1648) у Батурині з'явилася ратуша, яку очолили війт та бурмистр. Перша ж писемна згадка про ратушну старшину — війта Івана Данилова та бурмистра Савелія Гаврилова – відноситься до 1654 р.

З осені 1654 до літа 1655 р. Батурином володів ніжинський полковник Іван Золотаренко. Отже, в цей час місто не користувалося магдебурзьким правом. Немає і жодного підтверджувального документа, які отримували незалежні міста від нових королів, царів і гетьманів.

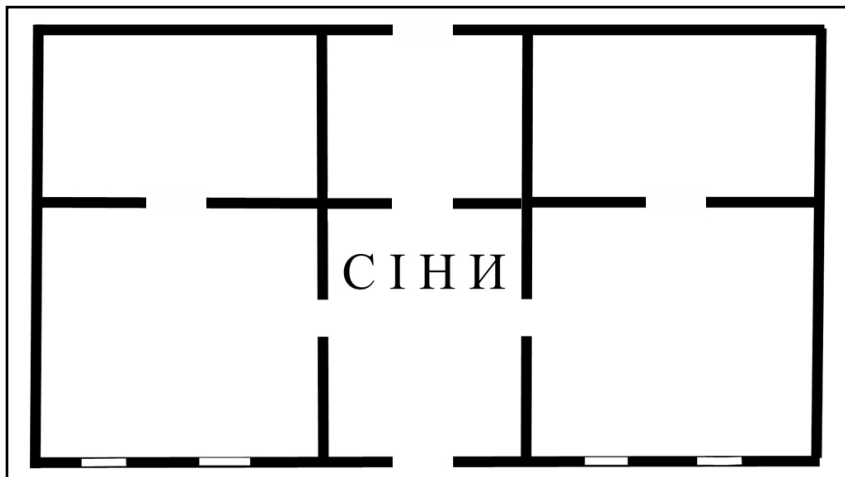
На нашу думку, Батурин XVII–XVIII ст. не мав юридичного права на магістратське управління, був ратушним містом, перебуваючи у приватній власності, а потім у статусі гетьманської резиденції: «місто Батурин ... було вільним, лише в диспозиції гетьманській знаходилося». Як свідчив батуринський сотник Дмитро Стожок (сотникував у 1750–1773), ярмаркові та цивільні суди і до зруйнування міста в 1708 р. і після того вирішувалися в ратуші сотенною і ратушною старшиною спільно. Кримінальні справи були в юрисдикції сотника. Криза батуринського міського самоуправління почалася в 1726 р., коли у міста з'явився новий власник – Олександр Меншиков: «відмінився розгляд цивільних і земельних справ за Меншиківського володіння, через сильну владу його».

На жаль, місцезнаходження у XVII ст. будівлі батуринської ратуші наразі не встановлене. Можливо, вона була втра-

чена під час погрому 1708 р., що і пояснює надто малу кількість матеріалів діловодства цього органу місцевого самоврядування даного періоду. Та й пізніше, у квітні 1723 р. на передмісті Батурина пожежа знищила двори жителів й ратушу. Проте будівля міської адміністрації була відбудована, у 1750 р. на передмісті Батурина стояла стара рублена ратуша під солом'яним дахом, огорожена лісою з ворітьми із тонких дощок – драчі. Через дорогу була дерев'яна в'язниця.

Документ 1760 р. вказує на місцезнаходження ратуші: «За містом навпроти Київських воріт, ідучи з Києва в Батурин на правому боці», що дозволяє локалізувати її за сучасною адресою вул. В. Ющенка, № 31–37. Це була зрубна дерев'яна будівля з плануванням на дві половини: «хата+сіни+хата». При цьому в одній з кімнат була канцелярія, а інша – «чорна» (бо опалювалася курною піччю). До ратуші належала комора, що стояла неподалік і слугувала в'язницею. В містах Лівобережної України ратуші зберігалися до 1785 р. В Батурині ж вона була скасована за часів Кирила Розумовського.

Щонайменше після 1708 р. на передмісті Батурина знаходилася і сотенна канцелярія. Її опис, датований 1781 р., подає точні розміри цієї будівлі на той час: довжина – 14,9 м, ширина – 7,8 м, висота – 3,5 м. Це також була одноповерхова дерев'яна рублена будівля під соломомою, стара, переставлена.

План батуринської сотенної канцелярії (1781 р.)

Споруда батуринської сотенної канцелярії складалася з сіней та чотирьох кімнат: прихожої, канцелярії, «присудственої» і архіву. В ній було 7 дверей і 9 вікон. Опалювалася двома грубами.

При сотенній канцелярії перебувала в'язниця, що являла собою окрему дерев'яну хату з сіньми і комірчи-

ною. Вона мала досить значні розміри – майже 15x5 м при висоті стін 2,5 м. Потреба великої в'язниці пояснюється тим, що з початком роботи «Експедиції Батуринського і Глухівського будівництва» на різних роботах у Батурині була задіяна значна кількість ув'язнених – коłodників і колодниць. Наприклад, у 1764 р. батуринський сотник Д. Стожок рапортував у Генеральну військову канцелярію про перебування у місті 68 осіб.

Ще при сотенній канцелярії була особлива комора розмірами близько 4,5x4,5 м. В'язниця і комора мали невисокі дахи (висотою 1,4 м) з архаїчним навіть для кінця XVIII ст. покрівельним матеріалом – землею. Для влаштування такого даху верхні частини рублених у формі трикутних фронтонів причілкових стін мали кут 130° при вершині. У фронтонах врубувалися сволоки-балки, на які насталилися дошки, покриті зверху дерном («муравою»).

Топографічна ситуація батуринського передмістя дозволяє припустити, що сотенна канцелярія з додатковими будівлями знаходилася по сучасній вул. Кооперативній № 1–9 (в районі місцевих автостанцій). Неподалік сотенної канцелярії мешкав батуринський сотник Д. Стожок, а до того місце, де вона знаходилася, належало батуринському сотнику часів Івана Мазепи Дмитру Нестеренку.

Отже, наявні джерела не дозволяють встановити, чи перебували адміністративні будівлі місцевого рівня – ратуша

та сотенна канцелярія – у межах міських укріплень у час, коли Батурин був гетьманською резиденцією, чи вже тоді були винесені на територію близького до фортеці передмістя. У XVIII ст. вони знаходилися саме там, адже забудова на території фортеці стала відновлюватися ближче до 1750-х рр.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

В Обществе Зищиты и Сохранения в России памятников искусства и старины прочитан отчет о летних работах по реставрации Батуринского дворца. Израсходовано 3,500 р., а всего с начала работ 10,5 тыс.р. Работы пришлось прекратить, бла-

годаря раннему наступлению зимы. Произведено много мелких деталей: парапеты, карнизы, в окнах прислонные рамы, заделаны своды, почти выведена колоннада со стороны парка, нижняя часть здания оштукатурена. Все еще не выяснился

вопрос, что будет помещаться в реставрированом дворце и его флигеле.

Г. Лукомский
«Вести за месяц»

// Старые годы, 1913 г., январь

ВІРТУАЛЬНІ «ЗУСТРІЧІ» З РОЗУМОВСЬКИМИ

**ІВАН
ПЕТРЕНКО**

екскурсовод-
краєзнавець,
м. Київ

Я багато років займаюся персоналіями, генеалогією дворянських родів, зокрема й Розумовськими. Близько тридцяти років тому я провів чергову екскурсію в Батурин, а після того вдома пролунав телефонний дзвінок. Незнайомий голос представився: «Віктор Михайлович Васнецов, онук знаменитого художника». Його пропозиція зустрітися здивувала і заінтригувала. Квартира Васнецова-молодшого була в Києві, неподалік від станції метро «Дружби народів». У передпокої висіло велике фото: два Віктора Михайловичі, знаменитий художник тримає на руках шестилітнього онука. В.М. Васнецов-молодший розповів про себе. Його батько, Михайло Вікторович Васнецов, із родиною емігрував із Радянського Союзу в Австрію, у Відень. Там мій новий знайомий закінчив школу. А навчаючись у Віденській Політехніці, на літніх канікулах підпрацьовував, викладав російську мову... дітям Розумовських. Після закінчення Віденської Політехніки, Віктор Михайлович молодший повернувся в

Союз. Батьківщина не оцінила поривання онука знаменитого художника, він на декілька років був відправлений у заслання. Згодом оселився в Києві, створив родину, має сина Михайла. Мій співрозмов-

Марія Розумовська, фото 2009 р.

ник працював за фахом у системі «Київенерго», очолював Товариство філателістів Шевченківського району. Коли з'явилась можливість, вирішив зустрітися з тими самими, вже дорослими Розумовськими, котрим він викладав російську мову. Дізнавшись про моє зацікавлення Розумовськими, відшукав мене і звернувся з проханням допомогти уточнити – чий дітей Розумовських він навчав.

За зібраними мною матеріалами та родовідними таблицями я показав гілку роду нащадків Григорія Кириловича Розумовського, а саме Андрія Каміловича. Я припустив, що саме його дітей навчав Віктор Михайлович. Далі в моїх пошуках інформації не було. Проте напряму пошуку таки виявився вірним.

В. Васнецов здійснив подорож до Відня в 1989 році, зустрівся зі своїми колишніми учнями – Марією Андріївною Розумовською, її братом Олександром. Після повернення до Києва Віктор Михайлович передав мені матеріали від Марії Андріївни Розумовської – продовження їхньої гілки родоводу з її рукописними правками.

Олександр Розумовський, фото 2010 р.

НЕЗДІЙСНЕНЕ БАЖАННЯ ВАСИЛЯ КАПНІСТА

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

завідувач відділу
«Садиба Кочубеїв»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

22 лютого 1750 року на Глухівській раді гетьманом України обрано Кирила Розумовського (1728–1803). Відразу після обрання Кирило Григорович зіткнувся з проблемою: з'ясувалося, що гетьманом мріяв стати і миргородський полковник Василь Петрович Капніст (бл. 1701–1757).

На час обрання на найвищу посаду Гетьманщини Кирилу Розумовському виповнилося 22 роки. Авторитету серед козацької старшини він ще не мав, його стрімкому злету сприяли стосунки старшого брата Олексія Розумовського (1709–1771) з імператрицею Єлизаветою Петрівною (1709–1762). Натомість миргородський полковник мав солідний вік, повагу та авторитет серед козацької еліти. Тому і не соромився висловлювати свого прагнення бути гетьманом.

Василь Капніст – грек за походженням. У десятирічному віці разом з батьком Петром Христофоровичем, тікаючи від турецького ярма, оселився в м. Ізюм (тепер Харківська обл.). Невдовзі батько помер, а осиротілого хлопця усиновила бездітна родина ізюмського сотника Павлюка. У новій родині хлопець виховувався в українських традиціях і по смерті батьків успадкував їхнє майно.

У 14 років Василя Капніста записали джурою (зброносець козацького старшини) до слобідського козацького полку. В 1726 році він був призначений полковим сотником Ізюмського слобідського полку. Під час військових походів відзначився у боях з калмиками під Ізюмом в 1734 році, під час військових дій проти Кримського ханства та Туреччини - у поході на Крим в 1736 році, при взятті та обороні Очакова в 1737 році, біля Хотина в 1739 році. У 1737 році став Миргородським полковником. Був людиною кмітливою, брав участь у будівництві укріплень. В 1743–1745 роках разом з французьким підполковником Данилом де Боскетом заснував прикордонні фортеці – Крилівський і Першоострівський шанці, Архангелгород, та склав карту Задніпровського краю, займався картографуванням земель півдня України.

15 червня 1743 року імператриця Єлизавета за вірну службу видала Василю Капністу грамоту на село Манжелію та подарувала маєток в Обухівці на Полтавщині, крім того, він володів селами Зуївка, Турбаї, Попівка в Полтавській губернії. Пізніше на своїх землях заснував нові села: Ламане, Піски, Миколаївку, Василівку, Пузикове і Бригадірівку та заселив людьми не закріпачуючи їх. У житті мав два шлюби: перший з гречанкою, від якої мав двох синів; другою дружиною йому стала донька бунчукового товариша Софія Андріївна Дуніна-Борковська, у шлюбі з якою народилося четверо синів і донька. Цей шлюб породив його з майже усею вищою українською старшиною. Василь Петрович увійшов у коло української шляхетської аристократії, користувався великою повагою серед козацької старшини. Його дружина була щирою українською

патріоткою, в кращому, старосвітському розумінні цього слова, вдягалася в українське національне вбрання, в родині розмовляли виключно українською мовою.

Усе в його житті склалося добре – і в родині, і в суспільстві, та була мрія: стати гетьманом. І коли в лютому 1750 року гетьманом обрали Кирила Розумовського, Василь Капніст висловився при свідках: «Желание мое быть гетьманом не сбылось, ибо обрали гетьманом Кирила Григорьевича Разумовского не по его должности».

Хтось із «доброчинців», запідозривши підготовку змови з метою захоплення гетьманської влади, повідомив про це до «Канцелярії тайних і роз'ясних дел», додавши також і про зловживання В. Капніста під час командування Миргородським полком. На цей час посаду керівника таємної канцелярії обіймав генерал-фельдмаршал, 36-річний Олександр Іванович Шувалов. Відразу розпочалося слідство: миргородського полковника звільнили з посади та ув'язнили. Принцип розгляду справи О. Шувалова полягав у тому, щоб «искать новых свидетелей, устраивать очные ставки, снова и снова перечитывать опросные листы». Це і дало можливість В. Капністу виправдатись. Справа тривала майже рік, але донос виявився безпідставним.

У 1751 році його звільнили. Своєрідним «вибаченням» від влади стала рідкісна серед козацької старшини нагорода – чин бригадира. І щоб шляхи його з Кирилом Розумовським більше не перетиналися, Капніста призначили командуючим п'ятьма слобідськими полками. Під час Семилітньої війни (1756–1763) між Росією та Пруссією, у 1757 році біля Грос-Егерсдорфу (нині Калінінградська область РФ) Василь Петрович загинув. Похований в м. Обухів.

ДО ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКОЇ ВОСКРЕСЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

**Зоя
СНИЖОК**

науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

У процесі дослідження батуринської Воскресенської церкви привертає увагу історія речей, які використовувались в храмі для богослужінь. Збудована на кошти гетьмана Кирила Розумовського церква Воскресіння Господнього мала багате церковне начиння.

У фондovій колекції НКЗ «Гетьманська столиця» зберігаються фото кінця XIX – початку XX ст., на яких відзняті інтер'єр Воскресенської церкви та один з кіотів храму. Детальнішу інформацію про церковні речі можна знайти у писемних джерелах, зокрема, у дослідженнях Філарета Гумілевського – архієпископа Чернігівського і Ніжинського (1859–1866). За даними Гумілевського, Воскресінська церква у першій половині XIX ст. мала одноярусний іконостас гарної архітектури з блакитними просвітами з позолотою. У ньому – ікони італійського живопису, обрамлені яскраво позолоченим різьбленням. З-поміж них вирізнялися образи в срібних ризах: у вівтарі за престолом ікона Святих Рівноапостольних Царів Костянтина і Олени; ікони Воскресіння Христового та Святого Апостола Андрія Первозванного. Образ Успіння Пресвятої Богородиці у срібній визолоченій ризі, вагою 7 фунтів. За Ф. Гумілевським, ця ікона подарована в церкву селянами графа Розумовського в пам'ять про перехід їх до казенного відомства.

У західній частині храму було влаштовано два однакові кіоти у вигляді балдахинів на чотирьох дерев'яних позолочених колонах. Їх місце розташування допомагають уточнити фо-

то інтер'єру церкви. У кіоті з лівого боку знаходилась ікона Богоматері, з правого боку – образ Святого Чудотворця Миколая. Обидві ікони в срібних ризах з позолоченим вінчиками.

Одна з найбільш значимих церковних речей – це Євангеліє на аркушах великого формату видання 1771 року. Оклад Євангелія був виготовлений зі срібла з позолотою, на верхній дошці мав дев'ять ікон на дорогій фініфті, над кожною з них – срібні коронки. Край цієї дошки, коронки і всі образки були усяпані великим східним білим і зеленим кришталем. На нижній дошці посередині ікона Святого Чудотворця Миколая на такій же фініфті, по кутках – чотири срібні під чорною зображення: Собор 12-ти апостолів, Собор Архистратига Михаїла, Святого Великомученика Георгія і Святих Мучеників Флора і Лавра. Чотири визолочені підставки і дві такі ж защіпки. На нижній дошці вирізаний напис: «сие Евангелие коштом Павла Флоровича Головатого, козака Сечи Запорожской, старанием же иерея Варлаама и Д. М. А. Искусством мастера Ивана Барановского в Москве 1775 г. Сентября 1 дня». З давніх книг у церкві зберігались «Трифологий» надрукований у 1678 році в Новгороді-Сіверському, дві «Тріоді пісні» 1731 року та 1743 року, «Тріодь кольорова» 1747 року.

Серед церковного начиння можна окремо виділити речі, які потрапили в церкву від її фундатора – Кирила Розумовського. Це дерев'яний хрест з підніжжям, заввишки в аршин і 5 вершків (близько 0,93 м), обкладений перламутром. На іншому боці розп'яття вставлено маленький хрестик з живопису дерева. Цей хрест був принесений з Єрусалиму грецьким архимандритом і презентований Кирилу Григоровичу Розумовському, який передає його до Воскресенської церкви. А з домової церкви гетьмана, що знаходилась при його дерев'яному пала-

Кіот Воскресенської церкви, м. Батурин.
Фото початку XX століття.

ці, надійшли дві срібні позолочені дарохранительниці: одна вагою 5 фунтів, інша – 4 фунтів 34 золотники, а також срібний (84 проби) позолочений потир вагою 3 фунти 14 золотників, на ньому 8 образків з дорогої фініфті. Ці образки та коронки над ними були усяпані східним кришталем.

На фотографії інтер'єру Воскресенської церкви привертає увагу розкішне панікаділо з кришталю, оброблене сріблом високого рівня виконання. У газеті «Рада» № 290 за 1911 рік зазначено, що цей освітлювальний прилад прикрашав залу палацу Кирила Розумовського, а після його смерті потрапив до церкви.

Доля цих коштовних церковних предметів потребує подальшого дослідження. Адже ще у 1914 році історик Василь Різниченко зазначав: те, що було ціннішого з начиння, продане «спритним торговцям старовиною». Особливо дослідник звинувачував в розпродажі цінностей священника Василя Городисського (служив у Воскресенській церкві у 1894–1905 роках). До того ж, після організованих радянською владою у 20–30-х роках XX ст. кампаній з вилучення церковних цінностей та дзвонів, руйнування храму в часи Другої світової війни годі сподіватись на збереження цих речей в церкві до нашого часу. До сьогодні з-поміж усіх речей в церкві збереглася лише ікона Божої Матері Повчанської, вклад Андрія Розумовського.

Інтер'єр Воскресенської церкви, м. Батурин. Фото кінця XIX – початку XX століття.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ

ХТО Ж ВІН — АДАМ ЗЕРНІКАУ?

**Віталій
МАМАЛАГА**

старший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

В історичній науці прискіпливого дослідження потребують навіть начебто усталені та звичні відомості. Прикладом подібного є інформація щодо Адама Зернікау. Не можна сказати, що цій постаті приділено аж надто багато уваги, але більшість енциклопедичних словників та довідників з історії України містять в собі згадки про нього.

Уродженець німецького міста Кенігсберг, лютеранин, який свідомо у зрілому віці прийняв православну віру, вчений-богослов та фортифікатор, який навчався у Кенігсберзькому та Оксфордському університетах, а пізніше працював професором у Паризькій Сорбонні. У пошуках способу реалізації своїх знань та вмінь, 1680 року Адам прибув до України, мешкав в Чернігові та Батурині, служив нашим гетьманам, залишивши по собі величезний спадок: розробив проекти побудови Троїцького та Катерининського храмів Чернігова, храму Гамаліївського монастиря під Глуховом та навіть проект перебудови укріплень Батурина. Окрім того, Зернікау був автором багатьох робіт з богослов'я, політики, фортифікації. Досить непересічна постать, чи не так? Лишилось розібратись, що з цього правда.

По-перше, неозброєним оком помітне, м'яко кажучи, легковажне відношення багатьох авторів до викладеного матеріалу. Дописались навіть до такого, коли в одного автора архітектором храму Гамаліївського монастиря є «професор Сорбонни Адам Зернікау», а в іншого вже двоє архітекторів – «професори Сорбонні та Адам Зернікау». Подібна ситуація особливо дивна за наявності такого абсолютного надійного джерела, як автобіографія самого Зернікау. Автобіографія, яка видавалась і в XIX, і в XXI століттях!

Дуже популярним є твердження, що пан Адам вже в Україні отримав своє прізвище «Зернікау», яке начебто німецькою означає «Чернігівець» або щось подібне. Такі філологічні «екзерсиси» є дуже популярними та не менш загадовими. Насправді ж, хоча українською мовою ці слова і є трохи співзвучними, співставлення написання німецькою прізвища «Zernikau» та назви міста «Tscherniſiſiw», аж ніяк не наводить на думку про їх споріднене походження.

Латиною виходить теж саме. Тим більше, сам пан Адам в автобіографії пише: «Батько мій на ім'я Християн Зернікау, золотих справ майстер...». Мабуть, кенігсберзькому реміснику називати себе «чернігівцем» було абсолютно ні до чого.

Автобіографія повідомляє рік народження пана Адама – 1652. Він справді навчався в Кенігсберзькому та Йенському університетах, відвідував бібліотеку в Оксфорді, але жодних згадок про Паризьку Сорбонну не має. Та й не могла молода людина, яка щойно завершила навчання, стати професором цього поважного закладу, а Зернікау було лише 28 років навіть коли він вже прибув в Україну.

Насправді вся автобіографія Зернікау – дуже відверта сповідь амбітної людини. Його мета «досягнути своїми знаннями великих почесей та багатства», а головне бажання – «бути допущеним до таємних рад у справах мирних та вій-

архітектора». Звідки це все береться – не відомо. До того ж, нема жодних джерельних свідчень про розробку Зернікау проекту батуринських укріплень.

Ситуація з інтелектуальним спадком Зернікау виглядає набагато кращою. Він справді написав працю по фортифікації в декількох частинах, щоправда оцінити її неможливо, бо робота втрачена. Беззаперечним досягненням Зернікау є тільки фундаментальний богословський твір «Походження Святого Духа від єдиного Отця» високо оцінений православними богословами, починаючи від Феодана Прокоповича, та виданий на початку XX ст.

До речі, Адам Зернікау – не єдиний представник Пруссії, який зв'язав своє життя з православ'ям та Україною. Такими серед його сучасників були кандидат богослов'я Кенігсберзького університету Іоганн Грабе та сам багаторічний настоятель Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель.

Батуринський Крутицький Миколаївський монастир, фото початку ХХ ст.

ськових». Поряд із цим постійні скарги на власну недооціненість: достойної своїх амбіцій служби Зернікау не отримав ні в гетьмана, ні в Москві.

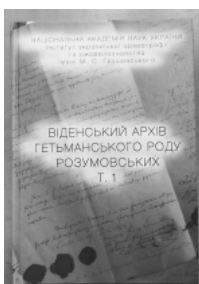
Що ж до архітектурного доробку, то дослідники історії окремих об'єктів, які приписуються його авторству (чернігівських храмів, Гамаліївського монастиря) відкидають причетність пана Адама до їх будівництва, але автори енциклопедичних та популярних видань не дуже на це зважають. Вони не здаються і, якщо й не приписують авторство самому Зернікау, то твердять, що він «порекомендував

Можна припустити, що достатньо широке коло знань робило пана Адама цікавим для українських можновладців, але, можливо, недостатня їх глибина не дозволяла використовувати їх в практичній діяльності. Та й, мабуть, багато в чому Зернікау просто переоцінював себе. Не знайшовши успіху в світському житті, він, скоріше всього, завершив своє життя в Батуринському Микола-Крупицькому монастирі, де й був похований. І хоча він не має відношення до значної частини діянь, приписаних йому, Адам Зернікау не стає від цього менш цікавою історичною постаттю.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Бібліотечний фонд Національного заповідника «Гетьманська столиця» поповнився новим археографічним виданням «Віденський архів гетьманського роду Розумовських», упорядник якого Світлана Потапенко – старший науковий співробітник Відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, кандидат історичних наук.

До збірника ввійшли документи 1757–1799 років, які на сьогодні зберігаються у Відні у приватному архіві прямих нащадків гетьмана України

Кирила Розумовського. В збірнику опублікована службову документацію К. Розумовського – гетьманські універсали, імператорські грамоти, виписки із законодавчих актів, родинне листування (листи К. Розумовського до сина Андрія) та інструкцію управителю маєтностей Розумовських в Україні. Видання супроводжується коментарями, ілюстраціями та генеалогічним розписом Розумовських середини XVIII – початку ХХІ ст.

Книга розрахована як на науковців, студентів та усіх, хто цікавиться історією українських аристократичних родів.

ПАМ'ЯТКИ БАТУРИНА В СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

старший науковий
спіробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Пам'яткоохоронна робота в Батурині в середині ХХ століття дала поштовх до збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини, які сьогодні прикрашають гетьманську столицю. Впродовж своєї історії ці пам'ятки зазнавали значних руйнувань як від природних, так і від антропогенних чинників: війн, перепланувань, неправильної експлуатації.

Відповідно до положення «Про охорону пам'яток культури на території УРСР» від 30 грудня 1948 року пам'ятки поділялися за видами на пам'ятки архітектури, мистецтва, археології, історії, а за категоріями – загальносоюзного та республіканського значення. Станом на липень 1950 року в Батурині знаходився: «... історичний пам'ятник архітектури республіканського значення дворець графа Разумовського № 602».

Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 березня 1956 року № 320 «Про затвердження списку пам'яток архітектури по УРСР» було вирішено зобов'язати виконками обласних, міських і районних рад депутатів трудящих забезпечити збереження і культурне або господарське використання пам'яток архітектури.

Для складання списку пам'яток Батурина до міста приїздив інспектор по охороні пам'яток архітектури Чернігівської області М. Призانت, який разом з заступником голови виконкому Батуринської районної ради депутатів трудящих, А. Ровним 25 вересня 1959 року склали Акт обстеження парків Батурина, де зазначили: «... в Батурині існувало 2 парки, один у бывшего дворца Разумовского, второй – у бывшего дома Кочубея. Первый из них вырублен еще до Великой Отечественной войны, примерно в 1937 г., по распоряжению бывшего председателя райисполкома Деревянко. По второму парку – памятнику садово-парковой архитектуры – сохранилась липовая аллея... Сохранены отдельные деревья и отдельные группы деревьев, но в целом парка для обслуживания населения не существует...».

Архітектурна спадщина Батурина привертала увагу багатьох дослідників, істориків, науковців та краєзнавців. Велику справу в збереженні історичних місць Батурина робили місцеві краєзнавці. Їх внесок у дослідження історії рідного краю має неоціненне значення. Найбільш активними краєзнавцями були Микола Шкляр, Олександр Кодаков, Віктор Бондаренко та Володимир Задко. Ці люди, дійсно закохані в історію рідного краю, розуміли значення історичної спадщини Батурина, тому їхня наполеглива праця дала поштовх на збереження архітектурних пам'яток міста.

Влітку 1960 року Михайло Цапенко – дослідник архітектури Лівобережної України – провів перші ґрунтовні обстеження будинку Василя Кочубея та палацу Кирила Розумовського. Він відніс будинок Василя Кочубея «к числу памятни-

ся оборонні вали й рови з бастіоновими виступами. Територію вкривали дерева здичавілого саду, чагарники, серед яких виднілися горби, западини, ями. Подекуди, де ґрунт зсунувся по схилу замчища, можна було помітити рештки якихось мурованих конструкцій. Однак, зробивши невеликі розвідкові шурфи, ми не виявили значних фрагментів будівель, траплялися лише уламки старовинної цегли, кахель, побутової кераміки і роботи припинилися».

Володимир Коваленко, відомий археолог, звернув свій погляд до Батурина у 1976 році, коли, будучи співробітником відділу охорони пам'яток Чернігівського історичного музею, дізнався про кар'єрну виробку Батуринського цегельного заводу на території Гончарівки і, незважаючи на тиск радянських партійних органів, зумів добитися припинення виробки.

З метою впорядкування справи обліку, охорони і збереження визначних пам'яток архітектури постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 року № 970 надано охоронні номери пам'яткам Батурина: Воскресенська церква-усипальниця Кирила Розумовського – 838, дзвіниця Батуринського Микола-Крупницького монастиря – 841, палац Кирила Розумовського – 837. Парк «Кочубеївський» був взятий на облік рішенням Чернігівського облвиконкому від 27.04.1964 р. № 236, йому надано охоронний номер І/17-578. Братські могили періоду Другої світової війни на території парку «Кочубеївський» також взяті на облік рішенням Чернігівського облвиконкому від 31.05.1971 р. № 286 під охоронним номером 182/4. Будинок Василя Кочубея взятий на державний облік згідно постановою Ради Міністрів Української УРСР від 06.09.1979 року № 442 і надано охоронний номер – 1770.

Підсумовуючи, зазначимо, що пам'яткоохоронна справа, яка розпочалася у Батурині у середині ХХ ст., дала поштовх до подальшого вивчення і збереження об'єктів культурної спадщини в Батурині. Здійснювалися певні заходи щодо збереження культурної спадщини, які спиралися на наявну нормативно-правову основу та подвижницьку діяльність краєзнавців. Дякуючи пільгній праці багатьох людей, гетьманська столиця Батурин приваблює відвідувачів, а ми, в свою чергу, пам'ятаємо про важливість збереження пам'яток архітектури та природи. Адже за кожною з них стоїть історія створення, руйнування, відбудови, а найголовніше – життя минулих поколінь.

Палац гетьмана
Кирила Розумовського. Фото 1968 р.

Будинок Генерального судді Василя Кочубея. Фото 1980 р.

ков українського громадянського зодчества кінця ХVІІІ століття». Про палац Кирила Розумовського зазначив: «построенный Камероном для гетмана дворець у ХVІІІ веке так и не был обжит...».

Володимир Ленченко – український архітектор, який брав участь в обстеженнях пам'яток архітектури разом з Михайлом Цапенком, зазначав: «обстежували пам'ятки Батурина, зокрема, замчище на Гончарівці, сподіваючись знайти тут рештки гетьманського палацу І. Мазепи. На той час по периметру замчища ще добре проглядали-

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА

**РУСЛАНА
ОГІЄВСЬКА**

заступник завідувача відділу «Садиба Кочубеїв» НІКЗ «Гетьманська столиця»

До революції 1917 року майже 80% лісів перебувало у приватній власності і постійна самовільна рубка з часом призвела до втрати майже 40% лісонасаджень. 8 листопада 1917 року Другий Всеросійський з'їзд рад ухвалив Декрет про землю, згідно з чим природні багатства, зокрема, земля, ліси і надра були націоналізовані, тобто оголошені всенародною власністю. 27 травня 1918 року вийшов перший Декрет про ліси, згідно з яким організація лісового господарства опиралася з одного боку на загальнодержавну власність на основні масиви лісу, а з другого – на принципи ринкової економіки.

У березні 1920 року у складі Наркомзему УСРР було створено Всеукраїнське управління лісовим господарством, а в губерніях – Губернські лісові управління у складі земельних органів. На базі колишніх приватних лісництв почали створюватися державні лісові господарства, але за браком коштів новостворені лісництва не мали власних контор, телефонного зв'язку, коней і більшість з них деякий час існували лише на папері. У зв'язку з катастрофічною нестачею кадрів лісового господарства, органи УСРР зобов'язали спеціалістів зареєструватися і приступити до роботи. Лісничі були матеріально забезпечені: лісничий I розряду одержував на рік 1050 рублів, II розряду – 900 рублів і III розряду – 600 рублів. 200-400 рублів виділяли для особистого виїзду і 100-200 рублів – на канцелярські потреби. Кожен лісничий мав право на 30 десятин землі (1 десятина – 1, 09 га).

На початку 1920 року на Чернігівщині було створено п'ять округів: Новгород-Сіверський, Конотопський, Ніжинський, Сновський і Чернігівсь-

кий. До їх складу, за рекомендацією Чернігівського гублісуправління, увійшло 34 лісництва. Серед них було і Батуринське лісництво, яке увійшло до Конотопського округу.

З протоколу засідання Батуринського райвиконкому за 1924 рік маємо відомості про перші кроки новоствореного батуринського лісництва, яке об'єднувало 17 дач загальною площею 10 250 десятин. Колектив Батуринського лісництва, який складався з 33 чоловік, очолював т. Раєв. Головні масиви знаходились на території Батуринської та Рождественської дач. На терито-

гала в збереженні лісонасаджень, тому постійно велася боротьба з незаконним вирубуванням лісу. Найбільш постраждали від незаконного вирубування Краснянська та Обмачівська дачі, де було вирубано близько трьох десятин лісу. Лісничих і об'їждчиків, які були причетні до незаконного вирубування лісу, заміняли членами КП(б)У або членами комітету незаможних селян. З часом площа розплідників Батуринського лісництва була збільшена. Розширили і збір насіння, для висушування якого було придбане відповідне обладнання.

Колектив Батуринського лісгоспу. Фото 1970-х рр.

рії лісництва знаходилося два розплідники і за 1923-1924 рік було засаджено 195 десятин землі новими насадженнями. На потреби місцевого населення виділялося 20 десятин лісу, 13 десятин – для продажу. Вторговані гроші передавали до губерньського лісового управління, але 362 рублі із загальної суми відраховували до бюджету райвиконкому.

Головна мета лісництва поля-

минуло сто років відтоді, як землі і ліси були націоналізовані та стали власністю держави, коли були видані перші закони та вступили в дію нові реформи, коли почали боротися з незаконною рубкою лісів. На сьогодні відбувається занепад лісового господарства України. Подальший його розвиток, як і століття тому, потребує повного радикального реформування.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована в ТОВ «Конотопська міська друкарня»
(вул. Красногирська, 9, м. Конотоп Сумської обл., 41600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 849.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)
РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії